

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФАХІВЦЯ СОЦІОНОМІЧНОЇ ПРОФЕСІЇ

Т. Р. БРАНИЦЬКА

Нині для нашого суспільства досить актуальним є завдання підвищення ефективності професійної освіти. Особливо гостро воно постає для представників соціономічних професій, де об'єктом праці є людина з її різноманітними проблемами і труднощами. Насамперед, це стосується педагогів, психологів, соціальних працівників.

У наукових працях М. Лук'янової, В. Маликова, М. Нечаєва, В. Пахальяна, В. Рубцова, Т. Чіркової та ін. розкрито специфіку діяльності фахівця соціономічної професії (психолога, педагога, менеджера, юриста тощо). За безумовної важливості досліджень сучасних науковців проблема формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічних професій є недостатньо дослідженою і потребує використання нових підходів до її розв'язання, систематизації та теоретичного осмислення.

Для подальшого обґрунтування теоретичних і методичних засад формування конфліктологічної культури майбутнього фахівця соціономічної професії у статті розкрито загальну характеристику представників цього типу професій.

Соціономічні професії (типу «людина-людина») передбачають постійну роботу з людьми та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності. Тому не дивно, що до представників цих професій висуваються підвищені вимоги, оскільки об'єктом праці є інші люди [1]. Однак сучасне суспільство вимагає від такого фахівця не тільки великого обсягу професійних знань, а й ряду якостей зрілої особистості: готовність до зміни і розвитку, до прийняття самостійних рішень, до співвіднесення своїх життєвих сенсів зі смислами суспільства та загальнолюдськими цінностями [2]. Отже, актуалізуються соціальні норми, що виражають вимоги соціальної групи до поведінки особистості, груп в їх взаєминах один з одним. Усі перелічені вище якості – прояви цілісного світогляду індивідуальності як вищого рівня інтеграції індивідуально особистісно-суб'єктних характеристик людини згідно з концепцією Б. Ананьєва [3], тобто, людина – єдність і взаємозв'язок її властивостей як особистості та суб'єкта діяльності, в структурі яких функціонують природні властивості індивіда. Низкою авторів доведено, що зміст навчання фахівців соціономічних спеціальностей являє собою багаторівневу динамічну систему, що є розвиваючою [4, 5].

Наше дослідження сучасних вимог до змісту освіти показало, що «соціономічна» праця вимагає високого ступеня розвитку у студентів так званих «інтерсоціальних» (соціально-перцептивних і комунікативних), а також творчих здібностей для того, щоб вони ефективно могли виконувати свої професійні функції. Важливо підкреслити, що ці вимоги пов'язані з формуванням професійних компетенцій, тобто є практичною складовою конфліктологічної культури. Спілкування є засобом та інструментом професійної діяльності фахівців професій соціономічних типу (психологів, вчителів, слідчих, менеджерів, лікарів тощо). Предметом професійної діяльності в них є інша людина, і спілкування в цьому випадку виступає основним інструментом соціально-професійної взаємодії фахівця і клієнта. Однак необхідно враховувати, що процес спілкування може бути пов'язаний з труднощами, бар'єрами, що виникають під час реалізації комунікативної діяльності. Вміння спілкуватися, встановлювати і розвивати взаємини з людьми багато в чому зумовлює успішність професійної діяльності фахівця.

Відповідно до класифікації, запропонованої Є. Клімовим [6], професії, що передбачають постійну роботу з людьми та постійне спілкування в процесі професійної діяльності, належать до системи «людина-людина», тобто до групи професій соціономічних типу. Ці професії пов'язані з такими сферами, як: медичне обслуговування (лікар, медсестра та ін.), навчання і виховання (вихователь, гувернер, тренер, вчитель та ін.), побутове обслуговування (продавець, провідник, офіціант й ін.), правовий захист (юрист, дільничний інспектор й ін.). Окремо в цій групі можна виділити ті сфери діяльності, що пов'язані з наданням тієї чи іншої допомоги людині, групам людей, тобто ті, котрі належать безпосередньо до професій, які допомагають (лікар, психолог, вчитель та ін.).

У Радянському енциклопедичному словнику дається таке визначення професії: (лат. *professio*, від *profiteor* – оголошую своєю справою, говорити публічно) – рід трудової діяльності, що вимагає певної підготовки і що є зазвичай джерелом існування [7]. Вказівка на «певну підготовку» передбачає саме цей вид діяльності. А. Маркова у своїй праці «Психологія професіоналізму» розглядає професію

з точки зору суспільства в цілому і з точки зору конкретної людини [8]. У першому випадку вона визначає професію як систему професійних завдань, форм та видів професійної діяльності, професійних особливостей особистості, що можуть забезпечити задоволення потреб суспільства в досягненні потрібного суспільству значущого результату, продукту [8]. Професія як соціально зафіксована галузь можливого здійснення трудових функцій існує у формі безлічі «трудових посад», що розподілені в суспільстві. У другому випадку професія – це діяльність, за допомогою якої індивід бере участь у житті суспільства і яка служить йому головним джерелом матеріальних засобів існування. У працях Є. Клімова також розглянуто різні аспекти поняття «професія» [9]. Перший із них – це професія як спільність людей, що займаються близькими проблемами та у яких приблизно однаковий спосіб життя. «Коли ми говоримо про професії як спільності, то ведемо мову <...> про мислення, що є в групі подібних за спрямованістю і досвіду людей. Це, швидше, «референтна група» [9, с. 91]. Відповідно, в своїй поведінці індивід орієнтується на норми, цінності й думки цієї соціальної спільності. Необхідно зауважити, що у представників тієї чи іншої професії приблизно однакова базова система цінностей і норм. Другий аспект пов'язаний з виокремленням (та уточненням) самого об'єкта і предмета професійної діяльності, тобто професія в цьому випадку розглядається як галузь докладання зусиль людини, в яких сферах життєдіяльності вона може реалізовувати себе як професіонал. Є. Клімов виділяє п'ять основних різновидів предметних систем, з якими люди мають справу у праці (вони ж лежать в основі запропонованої ним класифікації професій): біотичні; технічні та природні абіотичні; соціальні; знаково-символічні; художні [10].

Автор відмічає, що професію можна розглядати як реальність, творчо сформовану самим суб'єктом праці. І це означає, що навіть культурно-історична ситуація не є тотально домінуючою, багато що залежить від конкретних людей, які, по суті, і повинні самі визначати місце своєї професії в суспільній системі, а не просто виконувати роботу. Професії психолога, менеджера, педагога, лікаря, соціального працівника відповідно до класифікації, Є. Клімова, належать до групи соціономічних професій, професій типу «людина-людина», де провідним предметом праці є інша людина. Аналіз критеріїв, за яких професію відносять до типу соціономічних, переконує, що важливою характеристикою цієї групи професій є спілкування, необхідне для здійснення ділових безпосередніх або опосередкованих контактів людини з іншими людьми. Однак спілкування і взаємини між людьми в процесі трудової діяльності – важлива умова для різних груп професій, наприклад, праця людини в бригаді, групі, колективі. Специфіка соціономічних професій полягає в тому, що в них людина або спільність людей існують не як соціальне середовище, умова діяльності, а як об'єкт і предмет діяльності.

Аналізуючи предмет праці представників соціономічних професій, Р. Каверіна зазначає, що важливо говорити про те, до яких характеристик людини – індивідуальних, статевікових; особистісних; соціально-психологічних; суб'єктних звернена увага дослідника [12, с. 66]. Автор вважає, що характеристиками, що відображають предмет праці представників соціономічних професій, є такі: елементи зовнішнього вигляду людини (зріст, статура, постава, одяг, зачіска); елементи експресії (міміка, пантоміміка, інтонація мови); характеристики соціально-групової приналежності (стать, вік, одна людина, стала група людей, колектив, потік людей); властивості особистості (ставлення до людей, загальні, спеціальні здібності, потреби, інтереси); особливості психічних станів; характеристики пізнавальних і емоційно-вольових процесів [12]. До критеріїв, що дозволяють віднести професію до групи соціономічних, належать також: цілі діяльності (наприклад, управління, оцінювання, контроль, виховання, обслуговування); засоби діяльності (вербальні, невербальні форми впливів, опосередковані та безпосередні контакти); умови праці (техніко-економічні, режимно-гігієнічні, соціально-психологічні), функції, здійснювані працівником. Р. Каверіна вважає, що однією із основних і найбільш важливих функцій працівника професій типу людина–людина є оцінка стану соціальних об'єктів, управління людьми, навчання, виховання, інформаційне, соціально-побутове, медичне обслуговування людей [12, с. 68]. Отже, специфіка соціального об'єкта й предмета діяльності, а також відмінність у здійснюваних людиною функціях свідчать про те, що клас соціономічних професій є неоднорідним і включає в себе різні типи професій, що висувають до людини різні психологічні вимоги.

Дослідження, присвячені професії психолога, розкривають питання мотивів вибору професії психолога, специфічні особливості його професійної діяльності. При цьому автори підкреслюють, що психологу недостатньо володіти лише психологічними знаннями, методиками, техніками. Специфіка професії психолога полягає в тому, що особливі вимоги висуваються також і до його особистості, оскільки рівень і якість професійної майстерності, успішність професійної діяльності психолога багато

в чому визначаються не тільки рівнем володіння психологічними знаннями, але і залежать від особливостей розвитку його особистості. Тому в контексті проблем професійної діяльності психолога обговорюються не тільки питання, що стосуються змісту діяльності психолога, але і питання, пов'язані з вивченням особистісних особливостей психолога. Так, розкриттю уявлень про зміст діяльності психолога, її об'єкті, цілях, засобах присвячене дослідження А. Донцова і Г. Білокрилової (13, с. 45). Авторами встановлено, що система професійних уявлень психологів має дві складові: суб'єкту та предметну підсистему. Розглядаючи ці підсистеми як взаємопов'язані і взаємодоповнюючі, А. Донцов і Г. Білокрилова відмічають, що суб'єктна підсистема включає в себе уявлення фахівців про психолога як суб'єкта професійної діяльності, а предметна підсистема – уявлення про зміст діяльності психолога [13, с. 42]. Характеризуючи систему уявлень про психолога як суб'єкта професійної діяльності, автори пишуть про те, що професійний світогляд психологів є дворівневим і включає в себе як варіативні поверхневі уявлення, так і більш стійке репрезентативне «ядро». До ядерних уявлень автори відносять власне предметні уявлення, що характеризують прообраз результатів діяльності, способи їх досягнення, уявлення про зміст діяльності психолога. А. Донцов і Г. Білокрилова вважають, що ці уявлення «задають конфігурацію категоріальних схем оцінки психічної реальності, що використовуються фахівцями і виконують важливу функцію інструменту пізнання, опису, впізнання, класифікації, пояснення і розуміння феноменів психічного» [13, с. 44].

Визначені індивідуально-психологічні особливості та соціальні умови професійного самовизначення майбутніх фахівців допомагають професій соціономічних типу в розрізі їх спеціальностей. Так, для студентів – соціальних працівників важливі громадські контакти; в спілкуванні з людьми вони динамічні і експресивні, відрізняються критичністю мислення, терпимістю до неясності, спрямованістю на владу. Значущою цінністю є активне, діяльне життя, а мотивом вибору професії виступає прагнення розвивати свої сили й здібності. Майбутні психологи відрізняються схильністю до емпатії, в спілкуванні щирі та емоційні, вміють поєднувати прямотинність і тактовність. Серед цінностей називають активне життя, життєву мудрість та досвід, цікаву роботу, постійний розвиток і творчість. Важливим мотивом вибору професії психолога є прагнення до самовдосконалення, самореалізації. Значну роль відіграє можливість розв'язати за допомогою професії особисті проблеми. Рішення про вибір професії приймається самостійно та без сумнівів. Планується робота за фахом. Провідним мотивом вибору професії педагога є прагнення до нового і невідомого. Студентам, які навчаються професії педагога, властива обережність, розважливість та консервативність. При вступі до вищого навчального закладу є чіткі уявлення про специфіку своєї професії й можливе місце роботи, хоча бувають і сумніви у правильності вибору.

Педагогічна діяльність – це діяльність специфічна, й головною її особливістю є те, що основним предметом праці тут є особистість іншої людини. Тому педагогічна професія належить до широкого класу професій соціономічного типу. Проте педагогічна діяльність відрізняється своєю специфічністю навіть і всередині самого цього класу професій, тому що в центрі цієї діяльності ще тільки формується особистість. А ця особистість особливо чутлива до різних соціальних впливів, у тому числі і до професійно-педагогічних. Специфіка педагогічної діяльності полягає ще й у тому, що вона будується за законами спілкування. В основі ж психологічної моделі спілкування лежить схема «суб'єкт–суб'єкт», а не «суб'єкт–об'єкт». Дитина, підліток, юнак – це не тільки об'єкт професійно-педагогічного впливу, але й обов'язково суб'єкт педагогічного спілкування, суб'єкт взаємодії. Тому педагогу як професіоналу складно бути психологом – фахівцем у галузі педагогічної психології та психології особистості дитини, підлітка, юнака.

Успішність міжособистісної взаємодії та діяльності в професіях соціономічних типу суттєво залежить від адекватного пізнання особистості «іншого». Причому це пізнання має носити випереджаючий характер. Будь-якому впливу і взаємодії має передувати формування адекватного знання про особистість «іншого» з тим, щоб саме вплив таї обрані методи впливу і взаємодії з людиною були б адекватними її особистісним особливостям. Тільки на цій основі можлива дійсна професійно-персонологічна антиципація, передбачення результатів власної професійної діяльності та наслідків своїх дій на особистість «іншого».

Для педагога принцип випереджаючого пізнання особистості «іншого» набуває особливого значення ще й тому, що самим результатом професійно-педагогічної діяльності є розвиток особистості учня. Отримання адекватних знань про особистість важливе також і з іншої точки зору. Адже вивчення особистості учня є необхідною умовою та методом забезпечення зворотного зв'язку в педагогічному процесі. Розв'язання цього завдання – одне із центральних умов професійної корекції педагогом

власної діяльності. Здійснення такого зворотного зв'язку в педагогічному процесі (за допомогою чого педагог проводить аналіз результативності власної професійної діяльності) є необхідною умовою зростання професійно-педагогічної майстерності.

Соціальна робота як вид професійної діяльності вимагає від фахівця особливих знань, умінь і навичок, а також особистісних якостей, без яких здійснення соціальної допомоги практично неможливе. Серед значущих якостей можна виділити такі, як: гуманістична спрямованість особистості, особиста і соціальна відповідальність, загострене почуття добра й справедливості, почуття власної гідності і поваги до гідності іншої людини, терпимість, ввічливість, порядність, емпатійність, готовність зрозуміти інших та прийти до них на допомогу, емоційна стійкість, особистісна адекватність із самооцінки, рівня домагань і соціальної адаптованості. Професійна діяльність соціального працівника, незалежно від різновиду виконуваної роботи, належить до групи професій із підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я й життя окремих людей, груп населення і суспільства в цілому. Постійні стресові ситуації, в які потрапляє соціальний працівник у процесі складної соціальної взаємодії з клієнтом, постійне проникнення в суть соціальних проблем клієнта, особиста незахищеність та інші морально-психологічні чинники негативно впливають на здоров'я соціального працівника.

Отже, майбутні фахівці професій соціономічних типу характеризуються спільними і різними індивідуально-психологічними особливостями та соціальними умовами професійного самовизначення, залежно від типу спеціальності. До спільних рис належать: соціабельність, орієнтація на процес професійної діяльності, перевага альтруїзму над егоїзмом; домінуючі цінності – здоров'я, впевненість у собі, свобода і матеріально забезпечене життя.

Найбільш важливими якостями «ідеального» фахівця студенти вважають професіоналізм, компетентність, толерантність, відповідальність; при цьому є впевненість у відповідності своїх особистісних характеристик вимогам професії.

У наших подальших дослідженнях ми розглянемо особливості формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічних професій у навчально-виховному процесі ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Субъективные критерии эффективности профессиональной деятельности в профессиях типа «человек-человек» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nauka-shop.com/mod/shop/productID/26232/> (дата обращения: 30.08.2012).
2. Условия и факторы развития сплоченности групп [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zi-kozlov.ru/collections/vestnik4-2006.doc> (дата обращения: 01.09.2012).
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 2000. – 350 с.
4. Афанасьев В. Г. Человек в системах управления / В. Г. Афанасьев. – М. : Знание, 1975. – 64 с.]
5. Шадриков В. Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 27–31.
6. Климов Е. А. Некоторые психологические проблемы подготовки молодежи к труду и выбору профессии / Е. А. Климов // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 7–9.
7. Советский энциклопедический словарь / Глав. ред. А. М. Пахомов. – М. : «Советская энциклопедия», 1990. – 1632 с.].
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 230 с.
9. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
10. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Евгений Александрович Климов. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 304 с.
11. Болучевская В. В. Профессиональное самоопределение будущих специалистов помогающих профессий : Монография / В. В. Болучевская. – Волгоград : Изд-во ВолГМУ, 2010. – 264 с.
12. Каверина Р. Д. Опыт психологической классификации некоторых профессий в целях профконсультации / Р. Д. Каверина // Вопросы психологии. – 1978. – № 4. – С. 64–72.
13. Профессиональные представления студентов-психологов / Донцов А. И., Белокрылова Г. М. // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 42–49.
14. Гусарова Елена Николаевна Формирование индивидуального стиля общения специалистов социономической сферы в процессе профессиональной подготовки : автореф дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук / Гусарова Елена Николаевна. – Краснодар, 2001. – 20 с.